

Ζερβός-Παπαδιαμάντης: «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» – «Όνειρο στο Κύμα»: συγκλίσεις-αποκλίσεις

tion and similar papers at core.ac.uk

bro

provided by Flin

Γεώργιος Μιχ. Φρατζής

This paper will draw a comparison between two short stories, Papadimantis’ “Όνειρο στο Κύμα” and Zervos’ “Πίπτοντες και ανιστάμενοι”. Through this comparison the similarities and differences between the two texts are examined in terms of content, style and development of character. Through this process we substantiate the spiritual connection between the writers and their characters. The concluding remarks that can be drawn from such a comparison are that Zervos in this particular text has been influenced by the work of Papadimantis in terms of his love towards nature, faith in God and dedication to the core values and traditions of Orthodoxy. And on the other hand the social structures that have added to the complexities of life.

Το 1956 εκδίδεται το βιβλίο *Αγωνισμένοι και Αντρωμένοι* του Καλύμνιου ποιητή και πεζογράφου Γιάννη Κλ. Ζερβού (1884–1959). Τη δεύτερη έκδοση του ίδιου βιβλίου (1990) επιμελείται ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ο οποίος γράφει στον πρόλογο ότι “Οι Αγωνισμένοι και Αντρωμένοι εξιστορούν όσα και η “Φαρμακολύτριά”, ο “Ερως-ήρωας”, το “Αμαρτίας Φάιντασμα”, *Οι Έμποροι των Εθνών*” του Παπαδιαμάντη (1851–1911) (Τριανταφυλλόπουλος, 1990:28).

Η κριτική και παλαιότερα είχε ασχοληθεί εκτενώς με το συγγραφέα

αυτό που από την ιταλοκρατούμενη Δωδεκάνησο πρόβαλλε την αγάπη για το νησί του, με τις παραδόσεις του και την ελληνικότητά του.¹ Ο Τριανταφυλλόπουλος δεν είναι ο πρώτος κριτικός που αναφέρεται στη σχέση Ζερβού-Παπαδιαμάντη, σε κοινούς τόπους, ακόμα και σε τυχόν επιδράσεις. Ο Άγρας, για παράδειγμα, παλαιότερα αναφερόμενος στην ελληνικότητα του Ζερβού γράφει: “Αυτός ο πλάνης, ο ονειροπόλος, ο έrudit, ο βυθισμένος τόσο στην ξένη σκέψη, είναι κι ο περισσότερο Έλλην, ένας Έλλην στα ακρότατα βέβαια όρια του φυλετικού Ελληνισμού (στα Δωδεκάνησα), στα σύνορα της Ανατολής – αλλ’ οπωσδήποτε γνήσιος αντιπρόσωπός μας, καθώς και ο Παπαδιαμάντης [...] Η πεμπτουσία του Παπαδιαμάντη είναι στα έργα του Ζερβού. Η όρασή του μάλιστα είναι ανώτερη. Η ατμόσφαιρα, που βλέπει, βαθύτερα γραφική. Ο ασκητισμός του πιο ευαίσθητος. Η έκστασή του πιο λυρική. Δύσκολα ξεχωρίζει κανείς πού τελειώνει ο έρως του προς το φθαρτό και πού αρχίζει η λατρεία του προς το άφθαρτο. Ο πανθεισμός αυτός θα ήταν βλασφημία στη συνείδηση του Παπαδιαμάντη [...] Έως εδώ διαφέρει – αλλά αλλού υστερεί από τον μεγάλο διδάσκαλο: στην καθαρότητα των νοημάτων και στην ευρύτητα του ορίζοντος: η χορδή του κ. Ζερβού δεν έχει μεγάλο πλάτος. Δεν ημπορεί να μετουσιώσει όλη τη ζωή. Μόνον στις άκρες της εφάπτεται κ’ οι απηχήσεις της είναι μακρυνότατες, μάλλον αόριστες· νεκρές” (Τριανταφυλλόπουλος, 1990:23).

Η παραπάνω κρίση του Άγρα αναφέρεται στην ποίηση του Ζερβού και όχι στα πεζά του, που πιστεύουμε πως αν τα διάβαζε θα ήταν εντελώς διαφορετική. Δεν παύει όμως να είναι η πρώτη συστηματοποιημένη

1 Ο Γ. Κ. Κατσίμπαλης στο βιβλίο του *Ο ποιητής Γιάννης Κλ. Ζερβός* (1930) συγκεντρώνει οκτώ κριτικά σημειώματα (Γ. Κ., Κατσίμπαλη, Louis Roussel, Κ. Βάρναλη, Π. Δ. Ταγκόπουλου, Α. Μ. Στρατηγόπουλου, Γ. Κοτζιούλα, Α. Καραντώνη, Τέλλου Άγρα) με πρώτο το δικό του “Ένας αγνοημένος ποιητής”. Στο βιβλίο αυτό γίνονται αναφορές στην ποιητική συλλογή του Ζερβού *Στίχοι* (1929) με ιδιαίτερη έμφαση στον ελληνοπρεπή της χαρακτήρα. Νωρίτερα ένα πεζό του, *Ζωή στο νησί, Παράδοση και Λατρεία* (1924), τού εξασφάλισε μέρος του χρηματικού επάθλου του Εθνικού Αριστείου Γραμμάτων.

προσέγγιση που φέρνει κοντά την αγάπη του Σκιαθίτη μ' αυτήν του Καλύμνιου, τα πρόσωπα της Σκιάθου με εκείνα της Καλύμνου αντιστοίχως. Στην προσέγγιση που ακολουθεί, μέσω της αντιπαραβολής συγκεκριμένων έργων τους – «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» του Ζερβού και το «Όνειρο στο Κύμα» του Παπαδιαμάντη – επιδιώκουμε να επισημάνουμε τα σημεία σύγκλισης, όπως βέβαια και τις ουσιώδεις διαφορές τους. Αυτό το επιτυγχάνουμε καταγράφοντας τη σχέση των δύο συγγραφέων. Η μαθητεία του Ζερβού στον Παπαδιαμάντη αρχίζει όταν ο πρώτος είναι τελειόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών και ο δεύτερος έχει περάσει τα πενήνταπέντε. Τη μαθητεία του ο Ζερβός στο «Όνειρο στο Κύμα» ομολογεί στην αρχή του αφηγήματός του παραθέτοντας ως μότο το απόσπασμα από τον Παπαδιαμάντη: “Είχε πέσει εις το κύμα γυμνή· ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον επιπλέον εις το κύμα”. Στην *Ελληνική Δημιουργία* ο Ζερβός έστειλε επιστολές στις οποίες αναφέρεται στη σχέση του με τον Παπαδιαμάντη.² Σταθερές συντεταγμένες στην προσέγγισή μας αποτελούν η θρησκευτική και η κοινωνική, με ιδιαίτερη προσοχή στον ανέφικτο έρωτα, τον “απέλπιδο έρωτα” – κατά το Ζερβό – καθώς και στα διλήμματα των ηρώων (Ζερβός, 1990:68).

Δεν θα ήταν καθόλου άτοπο να αναφέρουμε εκ των προτέρων ότι η έρευνά μας καταλήγει σε διαπιστώσεις επίδρασης καθώς και σε συγγένεια βαθύτερη και ουσιαστικότερη. Πρόκειται για κοινή βιοθεωρία και κοινή στάση απέναντι στα μεγάλα ερωτήματα του ανθρώπου. Ο πνευματικός χώρος, ο οποίος τροφοδοτεί τα σύμβολα και στους δύο δημιουργούς, είναι ο κόσμος της ορθόδοξης παράδοσης. Κέντρο του λόγου τους είναι η Εκκλησία. Αυτή η σχέση του ανθρώπου με την Εκκλησία καθώς και η ερμηνεία του φαίνονται καθαρά, για παράδειγμα στη *Φόνισσα* (1903) του Παπαδιαμάντη και στο *Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι* (1956) του Ζερβού.

2 Ο Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος αναφέρεται εκτενώς στη σχέση αυτή και την εν γένει επίδραση του Παπαδιαμάντη στο Ζερβό. Βλέπε στον πρόλογο του βιβλίου *Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι* (Τριανταφυλλόπουλος, 1990:21–35), όπου παρατίθενται και οι επιστολές του Ζερβού στην Ελληνική Δημιουργία.

Κοινός πνευματικός χώρος

Τόσον ο Παπαδιαμάντης, όσο και ο Ζερβός κατάγονται από νησιωτικές ιερατικές οικογένειες με πλούσια εθνικοθηρησκευτική δράση. Συχνά βρίσκονται στα νησιά τους κάνοντας συντροφιά με απλούς νησιώτες, ψαράδες, γεωργούς, μαραγκούς, παπάδες, γριούλες, γραφικούς νησιωτικούς τύπους. Ανήκουν στον ίδιο πνευματικό χώρο και τους συνδέει τόσον η λατρεία προς την παράδοση όσον και η ορθόδοξη βιοθεωρία τους. Στο έργο τους ζωγραφίζουν περιστατικά και ανθρώπινους τύπους των πατρικών τους νησιών, Σκιάθου και Καλύμνου αντιστοίχως, προσφέροντας μια ορθόδοξη μαρτυρία για τη θέση του ανθρώπου στον κόσμο. Με τον τρόπο αυτό επαναδιατυπώνουν την ορθόδοξη απάντηση στα προβλήματα που απασχολούν τον άνθρωπο. Στις σελίδες των διηγημάτων τους ζωγραφίζονται οι χαρακτηριστικοί τύποι της ιδιαίτερης πατρίδας τους· μέσω αυτών ξεχωρίζει η γνήσια νησιώτικη ελληνική ψυχή, σκιαθίτικη και καλυμνιακή με όλη τη μεγαλοπρέπείά της. Και στους δύο είναι έντονο το αυτοβιογραφικό στοιχείο. Στην περίπτωση του Παπαδιαμάντη το «Όνειρο στο Κύμα» αποτελεί πλούσια πηγή των παιδικών αναμνήσεων του συγγραφέα, γεγονός που δεν είναι τόσο εμφανές στο «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» του Ζερβού, αν και υπάρχουν πολλά κοινά σημεία που θα μπορούσε κάποιος να ταυτίσει τον κύριο ήρωα, το Δαμιανό, και το συγγραφέα Ζερβό.³

3 Σε πολλά σημεία θα μπορούσε κάποιος να ταυτίσει το Δαμιανό, κεντρικό ήρωα του αφηγήματος, με το συγγραφέα. Όπως ο Ζερβός, και ο Δαμιανός έχει σπουδάσει Φιλολογία στο πανεπιστήμιο Αθηνών, ασχολείται με την ψαλτική, έχει κάνει σπουδές στη Γερμανία, έχει ταξιδέψει στην Ευρώπη, είναι συγγραφέας και γράφει σε γνωστά περιοδικά των Αθηνών. Αλλά και η εξωτερική περιγραφή του Δαμιανού θυμίζει το Ζερβό: “Η φυσική του πλάση, με το ίσιο ανάστημα, την ψημένη ειδή κι ήρεμη ματιά, σου έδινε την εντύπωση μιας άσκησης και πειθαρχημένης ζωής” (Ζερβός, 1990:42). Άλλο ένα σημείο αποτελεί η αναφορά του Ζερβού στο «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» σε κάποιον παλιό του φίλο και στο νησί του, σαφώς αναφορά στον Παπαδιαμάντη και στη Σκιάθο. Το γεγονός αυτό που παραπέμπει στη γνωστή γνωριμία Ζερβού-Παπαδιαμάντη, όπως φαίνεται καθαρά στον πρόλογο του Τριανταφυλλόπουλου στο βιβλίο *Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι* του Ζερβού (Τριανταφυλλόπουλος, 1990:30–35). Παραθέτουμε το κείμενο για να σχηματιστεί ολοκληρωμένη εικόνα:

Ωστόσο το κινούν αίτιο συγγραφής και των δύο διηγημάτων, που οδηγεί τους συγγραφείς να δώσουν σάρκα και οστά σε παλαικές ανθρωπίνες μορφές του τόπου τους, αποτελεί η νοσταλγία για τον αρμονικό κόσμο που τους ανάθρεψε. Η νοσταλγία αυτή στην περίπτωση του Ζερβού εκφράζεται με τη “μεγαλόπρεπη και επιβλητική αίσθηση του “Ω-ραίου” (Χαραμαντάς, 2000:24) που κυριαρχεί στο έργο του. Ένα έργο στο οποίο υπάρχει:

μοναδικός γλωσσικός πλούτος με πλήθος από νέες λέξεις, η δυναμική περιγραφή του νησιώτικου τοπίου με κορυφαία πάντοτε την απεριόριστη αγάπη του για το γενέθλιο νησί του, για τους θαλασσοδαρμένους σφουγγαράδες του, για τους καλλιτέχνες του, για τους καλλικέλαδους ψαλτάδες του, για τους θρύλους του, για τις παραδόσεις του, για τα αγαπημένα του βοσκαρούδια με τις ποιμενικές τσαμπούνες τους, για τους λαϊκούς οργανοπαίχτες του, για τους στιχοπλόκους τραγουδιστάδες του, για τα Κάστρα της Χώρας και της Χρυσοχειριάς, για τις “θέαινες” Παναγιές με ξεχωριστές τις τιμητικές αναφορές του, στην Παναγιά των Τσουκχουώ στη Χώρα, στην Αρχόντισσα Κυραψηλή του Βαθύ και στη Γαλατιανή των Αργινωντών, για τα εξωκλήσια του, για τις ακούραστες γυναίκες Κλαδοφόρες των βουνών και άλλες ακόμα θαυμάσιες και μοναδικές εικόνες γνήσιας και αυθεντικής καλυμνιο-αιγαιοπελαγίτικης προσωπικής βιωματικής έκφρασης.

(Χαραμαντάς, 2000:24)

Εκείνο που φέρνει κοντά του δυο αυτούς συγγραφείς είναι ότι η νοσταλγία τους για τον αρμονικό κόσμο εκφράζεται μέσω της πραγματικής απεικόνισης της καθημερινότητας. Έτσι οι ήρωές τους παρουσιάζονται πραγματικοί, γνήσιοι με τα διλήμματα και την εσωτερική πάλη τους. Τόσον

“Με λυτρωμένο τον λογισμό, ανέβαινε έπειτα το βαθύ ρέμα με τα λιόδεντρα, που σε περασμένα χρόνια του ανάσταινε μια γωνιά από το νησί του μεγάλου φίλου του, στα σπουδαστικά του χρόνια, κι ας είτανε μόνο φαντασία. Πότε, αλήθεια, πότε θα του βολούσε να πάει να προσκυνήσει, να περιδιαβή όλους τους τόπους, π’ ανάζησε με τ’ ανιστορήματα του φίλου και με λαχτάρα νοσταλγούσε, έτσι που μια φορά το είδε όνειρο το νησί, όλο λάμψη και φως, πράσινο σμάλτο τα βουνά και σε αστραπή μέσα τα ρυάκια και βιβλικός αχός από τα κατεβασμένα ρέματα. Κι ολούθε όραση μαγική. Κι ο υμνημένος βράχος του φίλου, το παλαιό Κάστρο, δέος και ύψος, περίγυρα σε μυθική θάλασσα, μια αναλαμπή τα κρημνά του, σα να έσκαζε μέσα ρουμπινιού καρδιά. Κι όπου χτιστή ακόμη επάνω του, λαμποκοπούσε ως μάργαρο σε μυστικό φέγγος” (Ζερβός, 1990:52).

οι καθημερινοί πρωταγωνιστές της Σκιάθου, όσον και οι αντίστοιχοί τους της Καλύμνου, αγωνιούν παλεύουν εσωτερικά, τους ακολουθεί “αμαρτίας φάντασμα”. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που η “αγωνισμένη τους ψυχή” και ειδικότερα η “αγωνία του έρωτα” βρίσκονται σε οριακές καταστάσεις, “όριο της ύπαρξης και διακινδύνευση ανάμεσα στο φτερούγισμα και στη βαρύτητα” (Τριανταφυλλόπουλος, 1990:28).

«Όνειρο στο Κύμα»

Το «Όνειρο στο Κύμα» του Παπαδιαμάντη δημοσιεύεται στο περιοδικό Παναθήναια το 1900· θεωρείται ως ένα από τα πιο ώριμα ερωτικά διηγήματά του με έντονο αυτοβιογραφικό χαρακτήρα. Η ιστορία που περιγράφεται στο διήγημα αυτό είναι η ακόλουθη:

Ένας νεαρός έφηβος, ο συγγραφέας αυτοβιογραφούμενος, εργάζεται ως βοσκός στη Μονή του Ευαγγελισμού της Σκιάθου. Στο Μοναστήρι του δίνεται η ευκαιρία να ικανοποιήσει όχι μόνον τις υλικές αλλά και τις πνευματικές του ανάγκες. Σε ηλικία 18 χρονών μαθαίνει γράμματα από τον π. Σισώη και ως υπότροφος της Μονής στέλνεται σε μια ιερατική σχολή και από κει στη Ριζάρειο. Τη Νομική σχολή την τελειώνει σε ηλικία τριάντα χρονών παίρνοντας το δίπλωμα του δικηγόρου. Βόσκοντας τις γίδες αισθάνεται ευτυχής λόγω του ότι όλα τα γειτονικά χωράφια, αμπέλια-ελαιώνες, στην ουσία είναι δικά του, αφού όλο το χρόνο καρπούται και απολαμβάνει αυτά που παράγουν. Τα γίδια του Μοναστηριού τα βόσκει ψηλότερα από τα αμπέλια και τους ελαιώνες “ανάμεσα εις δύο φάραγας και τρεις κορυφάς, πλήρεις αγρίων θάμνων, χόρτου και χαμοκλάδων” (Παπαδιαμάντης, 1984:263).

Εκεί κοντά, μοναχικός του γείτονας είναι ο κυρ Μόσχος, ένας ιδιότροπος και πλούσιος άρχοντας, ο οποίος μένει με την ανιψιά του τη Μοσχούλα, ένα θεσπέσιο και ονειρικό παπαδιαμαντικό δημιούργημα. Ο θεός της είναι κάτοχος πολλών στρεμμάτων γης, την οποία έχει περικυκλώσει με υψηλούς τοίχους δημιουργώντας έτσι “χωριστόν οιονεί βασίλειον δι’ εαυτόν και διά την ανεψιάν του” (Παπαδιαμάντης, 1984:264). Η Μοσχούλα, δυο

χρόνια μικρότερη από το νέο του διηγήματος, έχει το ίδιο όνομα με την αγαπημένη κατσίκά του βοσκού· είναι “θερμόαιμος και ανήσυχος ως πτηνόν του αιγιαλού [...] ωραία μελαχροινή, κ’ ενθύμιζε την νύμφην του Άσματος την ηλιοκαυμένην, την οποίαν οι υιοί της μητρός της είχαν βάλει να φυλάη τ’ αμπέλια” (Παπαδιαμάντης, 1984:264).

Ένα βράδυ αυγουσιτιάτικο ο νεαρός αποφασίζει να αφήσει τις γίδες και να κάνει μπάνιο. Στη θάλασσα πλησιάζει με το βασίλεμα του ήλιου, αφού είχε φροντίσει ώστε να δέσει τη Μοσχούλα, τη μικρή γίδα, για να μην τη χάσει. Σε ένα “μικρόν άντρον θαλάσσιον” έπεσε στη θάλασσα και ως λέγει και ο ίδιος:

Επλύθην, ελούσθην, εκολύμβησα επ’ ολίγα λεπτά της ώρας. Ησθανόμην γλῶκαν, μαγεϊάν άφατον, εφανταζόμην τον εαυτόν μου ως να ήμην εν με το κύμα, ως να μετείχον της φύσεως αυτού, της υγράς και αρμυράς και δροσώδους.

(Παπαδιαμάντης, 1984:267)

Ο νους του όμως ήταν στη μικρή του αίγα, τη Μοσχούλα, και ετοιμαζόταν να φύγει όταν άκουσε κάποιο θόρυβο, ένα “σφοδρό πλατάγισμα εις την θάλασσαν”· ήταν η ανιψιά του Μόσχου, η Μοσχούλα, η οποία συνχνά έκανε μπάνιο εκεί και “είχε πέσει αρτίως εις το κύμα γυμνή, κ’ ελούετο” (Παπαδιαμάντης, 1984:268). Αμέσως αρχίζει να σκέφτεται τρόπους φυγής, χωρίς να τον πάρει είδηση η Μοσχούλα. Αν και αισθανόταν “εν συνειδήσει αθώς” εν τούτοις δεν του έλειπε και η περιέργεια να δει την κοπέλα. Εδώ είναι που αρχίζει το όνειρο του νεαρού:

Ήτον απόλαυσις, όνειρον, θαύμα. Είχεν απομακρυνθή ως πέντε ορυιάς από το άντρον, και έπλεε, κ’ έβλεπε τώρα προς ανατολάς, στρέφουσα τα νώτα προς το μέρος μου. Έβλεπα την αμαυράν και όμως χρυσίζουσαν αμυδρώς κόμην της, τον τράχηλόν της τον εύγραμμον, τας λευκάς ως γάλα ωμοπλάτας, τους βραχίονας τους τορνευτούς, όλα συγχεόμενα, μελιχρά και ονειρώδη εις το φέγγος της σελήνης. Διέβλεπα την οσφύν της την ευλύγιστον, τα ισχία της, τας κνήμας, τους πόδας της, μεταξύ σκιάς και φωτός, βαπτιζόμενα εις το κύμα. Εμάντευα το στέρνον της, τους κόλπους της, γλαφυρούς, προέχοντα, δεχομένους όλας της αύρας τας ριπάς και της θαλάσσης το θεϊον

άρωμα. Ήτον πνοή, ίνδαλμα αφάνταστον, όνειρον επιπλέον εις το κύμα· ήτον νηρηίς, νόμφη, σειρήν πλέουσα, ως πλέει ναυς μαγική, η ναυς των ονείρων [...]

(Παπαδιαμάντης, 1984:269)

Για το νεαρό βοσκό το θέαμα αυτό ήταν ένα όνειρο που δε χόρταινε να βλέπει, μολονότι πάλευε μέσα του, μην μπορώντας να αποφασίσει αν θα έμενε ή αν θα έφευγε “τον πειρασμόν”. Ενώ σκέφτεται αυτά, η Μοσχούλα, η γίδα του, άρχισε να βελάζει και στην προσπάθειά του να τρέξει να τη βοηθήσει, τον είδε η Μοσχούλα, η ανιψιά του Μόσχου. Η κοπέλα βλέποντας το νέο, φοβήθηκε, αλλά περισσότερο “έπέττειν τον τρόπο της” μια βάρκα με ψαράδες που πλησίαζε. Αυτό ήταν αρκετό ώστε να βυθιστεί και να γίνει “εν ακαρεί [...] άφαντη εις το κύμα” (Παπαδιαμάντης, 1984:271).

Χωρίς δεύτερη σκέψη ο νεαρός πέφτει στη θάλασσα για να σώσει την κοπέλα, η οποία ήδη βρισκόταν “εγγύτερον του θανάτου ή της ζωής”. Με πνεύμα αυτοθυσίας, ανιδιοτέλειας και αφιλοκέρδειας την βοηθεί και την βγάξει στη στεριά. Αυτή η πράξη του και η επαφή του με τη Μοσχούλα του δίνει την ευκαιρία να ζήσει τις ωραιότερες στιγμές της ζωής του. Έτσι κατορθώνει, έστω και για μια στιγμή, να πιάσει με τα χέρια του την αιθέρια εκείνη ύπαρξη, ένα όνειρο, το όνειρό του:

Ησθάνθην ότι προσεκολλάτο το πλάσμα επάνω μου· ήθελε την ζωήν της· ω! ας έζη, και ας ήτον ευτυχής. Κανείς ιδιοτελής λογισμός δεν υπήρχε την στιγμήν εκείνην εις το πνεύμα μου. Η καρδιά μου ήτο πλήρης αυτοθυσίας και αφιλοκερδείας. Ποτέ δεν εζήτουν αμοιβήν! Επί πόσον ακόμη θα το ενθυμούμαι εκείνο το αβρόν, το απαλόν σώμα της αγνής κόρης, το οποίον ησθάνθην ποτέ επάνω μου επ’ ολίγα λεπτά της άλλως ανωφελούς ζωής μου! Ήτον όνειρον, πλάνη, γοητεία. Και οπόσον διέφερεν από όλας τας ιδιοτελείς περιπτώξεις, από όλας τας λυκοφιλίας και τους κυνέρωτας του κόσμου η εκλεκτή εκείνη, η αιθέριος εκείνη επαφή! Δεν ήτο βάρος εκείνο, το φορτίον το ευάγκαλον, αλλ’ ήτο ανακούφισις και αναψυχή. Ποτέ δεν ησθάνθην τον εαυτόν μου ελαφρότερον ή εφ’ όσον εβάσταζον το βάρος εκείνο [...] Ήμην ο άνθρωπος, όστις κατόρθωσε να συλλάβη με τας χείρας του προς στιγμήν εν όνειρον, το ίδιον όνειρόν του [...]

(Παπαδιαμάντης, 1984:272)

Η πράξη αυτή αυτοθυσίας έσωσε τη Μοσχούλα, όχι όμως και τη γίδα του, η οποία πνίγηκε στην προσπάθειά της να λυθεί. Από το σημείο αυτό ο νεαρός βοσκός αρχίζει να παλεύει εσωτερικά· αισθάνεται τύψεις για όσα σκέφτηκε πιάνοντας την κοπέλα στην προσπάθειά του να τη σώσει. Αυτές του οι σκέψεις, “η ονειρώδης εκείνη ανάμνησις” της γυνής κόρης τον απέτρεψε από την ιεροσύνη. Αυτή η αίσθηση της αμαρτίας είναι το κυρίαρχο συναίσθημα του νεαρού, ο οποίος συντρετριμμένος ομολογεί: “Φευ! ακριβώς η ανάμνησις εκείνη έπρεπε να με κάμη να γίνω μοναχός” (Παπαδιαμάντης, 1984:273).

Με το «Όνειρο στο Κύμα» έχουμε τη νοερή νοσταλγική επιστροφή του Παπαδιαμάντη στη Σκιάθο των παιδικών του χρόνων. Αποκορύφωμα της νοσταλγίας αποτελεί η τελευταία πρόταση του διηγήματος: “Ω! ας ήμην ακόμη βοσκός εις τα όρη!...” (Παπαδιαμάντης, 1984:273). Τον τρόπο αυτό επινοεί ο συγγραφέας για να διαφύγει από την πραγματικότητα των φτωχικών συνοικιών της Αθήνας και να αναθυμηθεί νοσταλγικά τη δροσερή φύση του νησιού του.

Σύμφωνα με τον Ξενόπουλο «Το ‘Όνειρο στο Κύμα» είναι η ψυχολογία νεαρού δοκίμου μοναχού, ο οποίος παραιτείται της ιδέας να γίνη μοναχός, όταν βλέπη εν ολόγυμνον γυναικείον σώμα να κολυμβά” (Άγρας, 1984:53). Βρίσκω ότι η θέση της Ζωής Καρέλλη, η οποία λαβαίνει υπόψη και τις δύο πτυχές της ψυχής του βοσκού, είναι πιο ρεαλιστική. Έτσι τονίζει την πάλη του νεαρού, πάλη μεταξύ θυμικού και λογικής: “μιας ψυχής αισθηματικής με μια διάνοια που δεν θέλησε ν’ αποφύγει το αντίκρυσμα της πραγματικότητας” (Μνημόσυνο, 1981:17).

Η αίσθηση της αμαρτίας και η εσωτερική πάλη, ύστερα από παρόμοια εμπειρία σε μια άλλη παραλία του Αιγαίου, είναι πιο έντονη στο αφήγημα «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» του Γιάννη Ζερβού.

«Πίπτοντες και ανιστάμενοι»

Το «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» είναι το πρώτο εκτενές από τα “Πεζογραφικά Συνθέματα” του Ζερβού στο βιβλίο του *Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι*

(1956). Ο τίτλος προϊδέαζει τον αναγνώστη σχετικά με τον αγώνα, την αγωνία και τα διλήμματα των ηρώων του. Η ιστορία τοποθετείται στην ιταλοκρατούμενη Κάλυμνο στις αρχές του εικοστού αιώνα. Χρονικό πλαίσιο είναι η περίοδος του δεκαπενταύγουστου, τοπικό η Παναγία η Χαριτωμένη της Χώρας και η Παναγία της Τελέντου, ενός μικρού νησιού βορειοδυτικά της Καλύμνου. Η ιστορία έχει ως εξής:

Ο Δαμιανός, ένας νέος με “ίσιο ανάστημα, ψημένη ειδή κι ήρεμη ματιά, σου έδινε την εντύπωση μιας άσκησης και πειθαρχημένης ζωής” (Ζερβός, 1990:42), επιστρέφει στην πατρίδα του, την Κάλυμνο, μετά από απουσία επτά χρόνων. Είναι απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του πανεπιστημίου Αθηνών, του Ωδείου Αθηνών, είναι φτασμένος ιεροψάλτης, έχει τελειώσει με επιτυχία μεταπτυχιακές σπουδές στην Ευρώπη και είναι συγγραφέας άρθρα του δημοσιεύονται σε γνωστά περιοδικά της πρωτεύουσας. Σε ένα από τα ταξίδια του επισκέπτεται την Ασσίζη και τον τοπικό της άγιο, τον Άγιο Φραγκίσκο, ο οποίος πολύ τον επηρέασε βοηθώντας τον να δει “σώμματα” “τη φτώχεια της δικιάς του ψυχής και την αγάμνια της ζωής. Και του μίλησε βαθιά συγκινητικά η αγιωσύνη κι η σκληρή άγια βουλή του ασκητή της Σπηλιάς” (Ζερβός, 1990:41). Στο νησί τον περιμένουν η μάνα του (χήρα γνωστού ζωγράφου της Καλύμνου), η χήρα αδερφή του και η ψυχοκόρη τους η Ζωγραφούλα, η οποία διδάχτηκε τα πρώτα γράμματα και τη βυζαντινή μουσική από το Δαμιανό. Ο Δαμιανός επιστρέφει στο νησί για να μελετήσει τη ζωή της Καλύμνου, αλλά και για να δει το μυστικό της καρδιάς του, την παλιά του αγάπη, τη Ζωγραφούλα.

Η Ζωγραφούλα, η γειτόνισσά τους, με τη “παραμυθόβολη ομορφιά” που θύμιζε παλαιικά τραγούδια, έπιανε τα εικοσιένα. Η ομορφιά της, “σαν ορασιά από δημοτικό τραγούδι, σαν μεταμόρφωσή του σε όλη την ειδή της” (Ζερβός, 1990:44), δεν είχε αφήσει ασυγκίνητο το Δαμιανό. Πρόκειται για ένα ταλέντο στο χώρο της μουσικής και από μικρή αισθανόταν μια ιδιαίτερη αγάπη προς το δάσκαλό της. Είχε δεθεί τόσο πολύ με την οικογένεια του Δαμιανού, τη μάνα και την αδερφή, που σαν κι αυτές δεν είχε “προορισμό άλλο, παρά να τον απαντέχει” (Ζερβός, 1990:57). Ειδικότερα τώρα που έκλεισε τα εικοσιένα της και αισθάνε-

ται έντονα το ξύπνημα της νιότης, ο νους της είναι πάντα στο Δαμιανό. Το μελανό σημάδι στην οικογένειά της είναι η μάνα της με το αμφιλεγόμενο παρελθόν της.

Μολονότι ο Δαμιανός αισθάνεται αγάπη για τη Ζωγραφούλα, αγωνίζεται να σβύσει το πάθος του αυτό· έτσι γινόμαστε μάρτυρες ενός έντονου εσωτερικού αγώνα, μιας πάλης να πνίξει αυτό που χρόνια τώρα αισθάνεται για τη Ζωγραφούλα: “εκ νεότητος μου πολλά πολεμεί με πάθη” (Ζερβός, 1990:45). Η πάλη του είναι τόσο έντονη ώστε “την αισθανόταν ακατανίκητα διπλή μέσα του υπόσταση”· πάλη μεταξύ της πνευματικής τύψης-χριστιανικού δέους-, της μυστικής κλίσης του αγνισμού και του πάθους του για σάρκα και έρωτα. Αλλά ενός πάθους αμοιβαίου και το ίδιο δυνατού και από τις δύο πλευρές. Το πάθος του αυτό είναι “μια αλήθεια αφεύγατη που θα τον ακολουθούσε όπου κι αν πήγαινε”· και για να δηλώσει στο σημείο αυτό ο Ζερβός την παπαδιαμαντική επίδραση ομολογεί “πως σαν τον Κάϊν θα τον ακολουθούσε [...] αμαρτίας φάντασμα, η διάνοιά του εκείνη, που σαν απόκρυφη, λαχταριστή λάμψη ζωής, θα στοίχιωνε πια για πάντα ο πόθος στα σκοτεινά βάθη του” (Ζερβός, 1990:51). Και σαν να μην έφτανε το “αμαρτίας φάντασμα”, για να ξαποστάσει ο Δαμιανός από όλο αυτό το “σωροβόλιασμα της ψυχής” βρίσκεται κάτω από μια “δικόρυμβη δρυ”, αποδεικνύοντας για άλλη μια φορά την οφειλή του στο Σκιαθίτη συγγραφέα.

Αλλά τι ήταν εκείνο που φόβιζε το Δαμιανό και που προξενούσε αυτή την εσωτερική πάλη; Αρχικά τον φόβιζε το άσχημο παρελθόν της μάνας της Ζωγραφούλας, “η γονικιά της κλήρα”.⁴ Αλλά και από μικρή ηλικία δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αγάπη προς τη μοναχική ζωή “με το μυστήριο της απλής ψυχής, που τους αποτραβούσε από τον άλλο κόσμο και ξεμονάχιαζαν”. Εκείνο που περισσότερο θαύμαζε σ’ αυτούς είναι το βαθύ τους ένστιχτο και η φτωχόνοη ζωή τους σύμφωνα με το στιχάκι:

4 Ο φόβος για το παρελθόν της μάνας της Ζωγραφούλας δηλώνεται είτε με μισόλογα, είτε σαν αδιόρατος φόβος της μάνας και της αδερφής του Δαμιανού, είτε τέλος σαν ανοικτή απειλή: “Να σηκωθείς, μωρή Γοργόνα της Τελέντου, να πάεις στο νησί, που τάκαμε κι η [...]” (Ζερβός, 1990:67).

“Κρείσσον σοι εστί καλείσθαι παρά των πολλών ιδιώτην διά την απλότητα και μη σοφόν και τέλειον τον νουν διά την δόξαν” (Ζερβός, 1990:48). Από ανθρώπους τέτοιους, όπως τον ερημίτη Παπαφώτη, έχει επηρεαστεί πολύ και έχει σχηματίσει τη γνώμη του για το γάμο: “το κλήμα κλίνει. Τόξερε καλά, πως το στεφάνι – η κληματόβεργα της παντρείας – είτανε βαρύ και σούσκυβε το κεφάλι κι ας είταν από κλήμα κι όχι αγκάθια” (Ζερβός, 1990:49). Πρόκειται λοιπόν για ένα τύπο ιδιότυπο που αγαπάει να ζει “πάντα ξεμοναχιασμένος και μονότροπος” (Ζερβός, 1990:54) με μέτρο πάντα στη ζωή του. Αρχή του είχε το ρητό από τον Ισαάκ το Σύρο: “Όχι πως είναι αμαρτίες μέσα στη φύση το κρασί κι οι γυναίκες κι η υγεία του κορμιού, μα εύκολα κάνουν να ξεκλίνει ο άνθρωπος στα πάθη και χρέος να φυλάγεται” (Ζερβός, 1990:67).

Όμως η απaráμιλλη μουσική τέχνη της Ζωγραφούλας, η αδιόρατη δύναμη του τραγουδιού και της μουσικής που είναι η πηγή της ζωής της ελκύουν το Δαμιανό· όλα αυτά εμπνυχώνουν την ομορφιά της, που δεν είναι άλλη από την ομορφιά ολόκληρου του νησιού, γιατί μέσα στο τραγούδι της αντικατοπτρίζεται η λαχτάρα για ζωή, το χρονικό του νησιού, η ζωή του, οι παραδόσεις του, η θάλασσά του, το βουνό, ο κάματος των εργατών, ο πόνος και κυρίως η αγάπη. Στο πρόσωπό της ο τεχνίτης, ο δάσκαλος Δαμιανός, εμπιστεύεται την αγάπη του προς το ιδανικό, αυτό δηλαδή που εκφράζει η Ζωγραφούλα. Η ωδική της αλήθεια του θύμιζε τη δημοτική ποίηση και του άνοιγε μυστηριώδεις δρόμους.

Όλα αυτά κάνουν τον αγώνα του τώρα πιο έντονο και το δίλημμά του να βασταχτεί στο μέτρο και την ηθική ή να παραδοθεί στο πάθος του μπροστά στο όμορφο κορμί. Προς στιγμή ακολουθούν χαρούμενες στιγμές και για τους δύο με αποκορύφωμα τις τρυφερές εκείνες στο σπίτι της Ζωγραφούλας και στη θάλασσα. Οι σελίδες αυτές είναι από τις ωραιότερες ερωτικές σελίδες της λογοτεχνίας μας· σαν φόντο τους έχουν το “γυναικείο γυμνό”, την “αισθησιακή αγρύπνια” και τα όσα ακολούθησαν, δηλαδή το “πесμένο ηθικό”, τη “μετάνοια και θλίψη”. Παραθέτω από το αφήγημα:

Μα ως επήρε τη σκιά του, αναξύπνησε το πνέμα της, σηκώθηκε γλυκά το ξέστηθο κορμί κι από το στρώμα, ως εκάθισε, σα νάτανε του ονείρου ακό-

μα υπνωμένη, άπλωσε τα μπράτσα με λαχτάρα. Κι ως να ήρθε η μοιραία στιγμή, τη βάσταξε και κλίνοντας της ασπάστη το μέτωπο. Τούπιασε το χέρι εκείνη στα χείλη της σφιχτά, μα ξέφυγε κι ως γύρισε, είδε, ωσάν στοίχειωμα πάλι τη γυμνή σπουδή του κύρη του κι αναρρίγησε, σαν ένα πάθος του πατέρα του να βρυκολάκιαζε στη δικιά του ζωή.

(Ζερβός, 1990:78)

Το ερωτικό αποκορύφωμα του αφηγήματος γίνεται, τραγική ειρωνεία, πού αλλού, στα “Σκαλοπάτια της Βασιλοπούλας”, και μας φέρνει πιο κοντά στη λύση του μύθου. Ο Δαμιανός κυριευμένος από τύψεις και θλίψη, πηγαίνει στα “Σκαλοπάτια της Βασιλοπούλας” για να μείνει μόνος. Κάποια στιγμή του περνά από το μυαλό ν’ αυτοκτονήσει, δίνοντας με τον τρόπο αυτό λύση στην εσωτερική του πάλη. Εκείνο όμως που δεν τόλμησε μέχρι τώρα αυτός, να πλησιάσει δηλαδή τη Ζωγραφούλα και να της ομολογήσει τον πόθο του, το τολμά η ηρωίδα, κάνοντας έτσι το όνειρο της ζωής τους πραγματικότητα. Εμφανίζεται “με το ολόασπρο πουκαμισάκι ως μόνο έντομα και [...] στον ήλιου μέσα τη νερολαμπή [...] φάνταζε σε ολόσωμη γύμνια” (Ζερβός, 1990:80). Ο Δαμιανός είναι πολύ κοντά στο όνειρό του:

Κι ως την είδε πάλι, κάνοντας στροφή, να κράζει τ’ όνομά του και νάρχεται επάνω του, τον πήρε η δείλια του θνητού, να βγη, τάχα να κρύψει την ασκήμια του δικού του κορμιού. Και μόλις που πρόφταξε με ντυμένη μόνο την αιδώ να ριχτή πάλι πίσω στη θάλασσα. Πρόκανε τότε κείνη με γλήγορη πλεξιά σιμά του, σήκωσε τα μπράτσα στο λαιμό του κι αγκαλιάστηκαν.

Την πήρε τότε με τα δυνατά του χέρια, απόγυρε στο αμμουδογυάλι της κρυφής ακρογιαλιάς, απ’ όπου τον είχε παραμονέψει στον ύπνο του όλη ώρα, κι ως νάτανε παραδομένη από τον κάματο, ξάπλωσε σε ειρήνη το κορμί, με το πουκαμισάκι σουφρωμένο επάνω, ξέγυμνο, γάστρα και στήθια, κι ως τρεμούλιασε σ’ ένα λιγοθυμισμένο ακρόγελο, που φώτισε ως μέσα τα ογρογάλανα μάτια, του άπλωσε τα χέρια, χάιδεψε την όψη του, ως έγειρε εκείνος επάνω στα στήθια και ξεθαρεύοντας κινήθηκε με πάθος και της ασπάστηκε όλο τ’ ογρόλαμπρο κορμί από τα μηλίγγια ως το δροσισμένο ποδοστράγαλο.

(Ζερβός, 1990:81)

Στο σημείο αυτό “σκιάχτηκε” ο Δαμιανός και τα παράτησε όλα και έφυγε, αφήνοντας μόνη τη Ζωγραφούλα. Το φευγικό του αυτό καθώς και η ψευδής είδηση που θα φέρουν στην Τέλεντο κάποιοι ψαράδες πως τάχα ο Δαμιανός έφυγε για την Ελλάδα, θα ορίσουν τελεσίδικα τη μοίρα του, θα σφραγίσουν τη ζωή της Ζωγραφούλας και θα προοικονομήσουν την έξοδο του αφηγήματος. Έτσι ο μεν Δαμιανός έρμαιο των τύψεών του, της “τρέμουλης συνειδήσής του”⁵ ακολουθεί τη φωνή του χρέους και πάει στον εσπερινό στην Παναγία τη Χαριτωμένη, η δε Ζωγραφούλα αφήνεται μόνη της να παλεύει και με ένα μεγάλο ερωτηματικό μέσα της αναπάντητο για το λόγο που έφυγε ο Δαμιανός. Μολονότι δεν “μόλυνε το παρθενικό κορμί” οι τύψεις τον ακολουθούν πάντα γιατί “της ξεπόρνενε ζωή, ψυχή” (Ζερβός, 1990:83). Και όχι μόνο αυτό:

Δεν είτανε φαντασία του εκείνο που τον έδερνε. Κι ούτε μια απλή ακρασία στιγμής κι ας μην το πείραξε, ουδέ μόλυνε το παρθενικό κορμί. Μα την έσπρωχνε εγκληματικά. Της ξεπόρνενε ζωή, ψυχή. Και γρήγορα-αργά θ’ αποθέριζε εκείνη την πρώτη φλόγα, που της μετέγγισε το ακράτο πάθος του, καλουργώντας στ’ απάρθενο σώμα τη φθορά.

(Ζερβός, 1990:83)

Κάποιος βοσκός όμως τους είδε, κι έτσι ξεσπάει το σκάνταλο στο νησί. Ο Δαμιανός μη μπορώντας να δώσει λύση στα κουτσομπολιά, γυρίζει από μοναστήρι σε μοναστήρι. Αισθάνεται σκοτεινό πόνο για τη Ζωγραφούλα, τύψεις και οδύνη για όσα έκανε και για τις αποφάσεις που δεν μπορούσε να πάρει. Έριχνε όλα τα σφάλματα στον εαυτό του έχοντας πάντα στο νου και στην καρδιά του το ίδιο μοτίβο από τον Ανδρέα Κρήτης: “Εκόσμησα τον της σαρκός ανδριάντα, τη των αισχρών λογισμών ποικίλη περιβολή, και κατακρίνομαι” (Ζερβός, 1990:85). Από την άλλη μεριά η Ζωγραφούλα

5 Στον επερινό δεν είχε το θάρρος να ανέβει να ψάλλει, αλλά ούτε και τη δύναμη να ξεστομίσει το “Ο Θεός υλίσθητι”. Προς το τέλος όμως της ακολουθίας αισθάνθηκε την ταπεινότητα και την αγάμνια της ψυχής του ακούγοντας το ιδιόμελο της Μεγάλης Σαρακοστής: “Χαλινούς αποπτύσας, αστάτω φρενί, της αμαρτίας λογισμούς συνέζησα, ταις φιληδόνους ορμαίς των παθών, αμαυρώσας του νου την ωραιότητα” (Ζερβός, 1990:83).

μην αντέχοντας αφ' ενός το χλευασμό των περισσοτέρων στο νησί, και αφ' ετέρου τη σιωπηρή στάση και την αναποφασιστικότητα του Δαμιανού, "θόλωνε η ψυχή, που δεν ήθελε πια να ζή" (Ζερβός, 1990:98). Έτσι αποφασίζει να δώσει τέλος σ' όλα αυτά, πέφτοντας από τα Σκαλοπάτια της Βασιλοπούλας.

Ο Ζερβός αντλώντας από τις παραδόσεις και θρύλους της Καλύμνου, παραλληλίζει το βίο της "ερωτόπαθης Βασιλοπούλας" της Τελέντου, που η τραγική αγάπη της την έπνιξε στη θάλασσα, με αυτόν της Ζωγραφούλας. Έτσι ο συγγραφέας μέσα από τον παραλληλισμό της Βασιλοπούλας της Τελέντου – με την τραγική αγάπη της και τον πνιγμό της – και της Ζωγραφούλας προοιωνίζεται την κοινή τύχη των δύο αυτών τραγικών υπάρξεων (πραγματικών-φανταστικών-μυθικών). Έτσι ο μύθος και η πραγματικότητα παρουσιάζονται σε μια μοναδική σύζευξη. Ο Ζερβός δέχεται την προφορική παράδοση του νησιού του και στο αφήγημά του την ζωντανεύει, την ανανεώνει.⁶

Ο αγώνας και η αγωνία των ηρώων είναι συνεχής, καθημερινός. Το "σωροβόλιασμα μέσα της ψυχής" αντικατοπτρίζεται στις σκέψεις και τις πράξεις του Δαμιανού και της Ζωγραφούλας, των κύριων προσώπων του αφηγήματος. Σε πολλά σημεία ο συγγραφέας ζωγραφίζει την ατέλειωτη εσωτερική πάλη παρουσιάζοντάς την άλλοτε με πτώσεις και άλλοτε με αναστάσεις, με μετάνοια και θλίψη, με τύψεις, με συναίσθηση του χρέους, με ενοχή αλλά και με την τελική λύτρωση που επέρχεται με την αυτοκτονία της πρωταγωνίστριας. Όσο για το Δαμιανό: "θόλωσε ο νους του": επίδραση κι αυτή παπαδιαμαντική.

---

6 Ο μύθος της Βασιλοπούλας της Τελέντου έχει ως εξής: "Στη φαντασία του αναστοίχειωνε η Βασιλοπούλα του ερωτικού θρύλου, όπου μια νύχτα αγωτική, π' ανάβουνε τις φωτιές κι είναι για την αγάπη κλήδονας, λαχταρισμένη του έρωτα ξεκίνησε από το πατρικό κάστρο στ' αψηλό οροπέδι της Τελέντου, κατέβηκε η Βασιλοπούλα ως τα λαξεμένα σκαλιά του βράχου, όπου τα κατέβαινε ο λειτουργός ν' αγιάσει τα νερά ημέρα των Φώτων. Και σταίνοντας επάνω σε πυκνό δεμάτι από στεγνά ασφοδέλια αναμμένη τη λαμπάδα της, το απόλυσε στο κύμα κάνοντας τάμια: Αν άγγιζε ως πέρα το Καστέλλι, θα την αγάπαε το Βασιλόπουλο. Μα την απόσβυσε η ριπή, ως φύσηξε από σιμά του Καστελλίου το ρέμα κι έπεσε από τον ίδιο βράχο, τον λειτουργικό, και πνίγηκε η Βασιλοπούλα" (Ζερβός, 1990:70).

Στο αφήγημα «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» ο Ζερβός φαίνεται ότι έχει επηρεαστεί από το «Όνειρο στο Κύμα» του Παπαδιαμάντη. Οπωσδήποτε οι διαφορές είναι σημαντικές, αλλά και οι πολλές συγκλίσεις μαρτυρούν τη στενή τους συγγένεια.

Αποκλίσεις

Ο Ζερβός ανήκει στους πεζογράφους που αγάπησαν πολύ τον Παπαδιαμάντη και μαθήτευε κοντά του. Ήδη με το μότο του αφηγήματος ξεπληρώνει ένα μέρος αυτής της μαθητείας. Με τη σκηνή της συνάντησης Δαμιανού-Ζωγραφούλας στα νερά της “ερωτόπαθης Βασιλοπούλας”, στην Τέλεντο, ο Ζερβός αδιαμφισβήτητα αποδεικνύει άλλη μια φορά τη μαθητεία του στον Παπαδιαμάντη της Δεξαμενής. Βέβαια το «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» μεταγράφεται με τους τρόπους της γραφής του Καλύμνιου συγγραφέα. Ο βοσκός του Παπαδιαμάντη, στο Ζερβό γίνεται φτασμένος επιστήμονας, ιεροψάλτης. Η Μοσχούλα και η Ζωγραφούλα αποτελούν την ενσάρκωση του ονείρου και στους δύο.

Αυτή όμως η ενσάρκωση των ονείρων δεν οδηγεί σε ολοκληρωμένο έρωτα, σε γάμο ή σε σύσφιξη της σχέσης ακόμα και στην περίπτωση του Ζερβού που υπάρχει αμοιβαία έλξη Δαμιανού-Ζωγραφούλας. Στον Παπαδιαμάντη ακόμα χειρότερα, ο αδιαπραγμάτευτος ιδανισμός θρησκευτικής προέλευσης, κρατάει τον ήρωα σε απόσταση από το αντικείμενο του ερωτικού θαυμασμού του, κρατάει το νεαρό βοσκό μακριά από τη Μοσχούλα. Ο Ζερβός, πιο τολμηρός στο σημείο αυτό από τον Παπαδιαμάντη, φέρνει πιο κοντά το Δαμιανό και τη Ζωγραφούλα, με εκείνη την εξαισία ερωτική σελίδα στα “σκαλοπάτια της Βασιλοπούλας”. Η φυσική όμως συνέπεια αυτής της περίπτυξης δεν είναι ο γάμος, εξάλλου ούτε και στον Παπαδιαμάντη συνέβη, αλλά η αυτοκτονία της ηρωίδας, άλλο ένα σημείο απόκλισης από το παπαδιαμαντικό πρότυπο. Το συμπέρασμα που θα μπορούσε να μας οδηγήσει η αποτυχία και στις δύο περιπτώσεις έχει σχέση γενικότερα με τις ανθρώπινες σχέσεις. Το ανέφικτο των ερωτικών σχέσεων συνδέεται με τις ευρύτερες συνθήκες που εμποδίζουν την επικοινωνία των ανθρώπων και τους κλείνουν περισσότερο στον εαυτό τους. Ένας τέτοιος μονήρης, μοναχικός τύπος είναι ο

Δαμιανός του Ζερβού και λιγότερο ο νεαρός βοσκός του Παπαδιαμάντη, ο οποίος δεν αντιμετωπίζει τα διλήμματα του ήρωα του Ζερβού.

Σχετικά με τη σκηνή που πλησιάζουν οι ήρωες και στα δύο πεζά, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε μια άλλη απόκλιση, η οποία έχει σχέση με το φως. Ο Παπαδιαμάντης στήνει το όλο σκηνικό της ιστορίας του αμέσως μετά τη δύση του ήλιου, ενώ αντιθέτως ο Ζερβός προτιμά το καταμεσήμερο, παρουσιάζοντάς τα όλα κάτω από το φως του ήλιου. Άλλη μια σημαντική διαφορά.

Κυρίαρχο θέμα στις συζητήσεις των ανθρώπων είναι το ερωτικό σκάνδαλο, η περιέργεια και το κουτσομπολιό που ξέσπασε στα νερά της Τελέντου και απλώθηκε σιγά-σιγά στο προαύλιο της εκκλησίας της Παναγίας της Χώρας, στο Μοναστήρι της Κοιμήσεως της Θεοτόκου και σ' όλο το νησί της Καλύμνου. Όσο για το παπαδιαμαντικό διήγημα αντί του κουτσομπολιού, που υπάρχει έντονο σε άλλα διηγήματα του Σκιαθίτη συγγραφέα, ο ερωτικός καημός γίνεται πηγή ποιητικότητας αφηγήσεων.

Η γλώσσα αποτελεί σημείο απόκλισης Ζερβού-Παπαδιαμάντη στα συγκεκριμένα διηγήματα. Ο Παπαδιαμάντης γράφει το “Όνειρο στο Κύμα” σε καθαρεύουσα και ο Ζερβός το δικό του αφήγημα σε δημοτική. Υπάρχουν όμως περιπτώσεις στις οποίες η δημοτική του Ζερβού έχει επηρεαστεί από το ύφος του Σκαθίτη συγγραφέα. Παράδειγμα ο τρόπος δηλαδή που βάζει το επίθετο ύστερα από το ουσιαστικό: “Και πάλι αποχτυπούσε θλιβεροχαρούμενα και την άγγιζε ο φόβος γλυκύς” (Ζερβός, 1990:57). Τα σημεία σύγκλισης είναι οπωσδήποτε περισσότερα απ’ αυτά της απόκλισης.

Συγκλίσεις

Βασικό σημείο σύγκλισης των δύο κειμένων αποτελεί ο έρωτας προς την ελληνορθόδοξη παράδοση, έρωτας που συμπεριλαμβάνει την ελληνική φύση, μεταφορά και κορύφωμα της οποίας είναι η Γυναίκα. Διαβάζοντας και τα δυο αφηγήματα δημιουργείται στον αναγνώστη η αίσθηση της αναζήτησης του χαμένου καιρού. Αυτό μεταφράζεται ως νοσταλγία των συγγραφέων για τη γενέτειρά τους, είτε γιατί ζουν μακριά

της (Παπαδιαμάντης), είτε γιατί χάνει σιγά-σιγά τον παλαικό της αγνό και γνήσιο χαρακτήρα (Ζερβός). Νοσταλγούν όχι μόνον τη δροσερή φύση του νησιού τους, αλλά και τη χαμένη ατμόσφαιρα της ρωμιοσύνης με τα ήθη και τις παραδόσεις της και πιο πάνω απ' όλα τη ζωντανή ψυχή του Έλληνα. Αυτή η δημιουργική νοσταλγία, παίρνοντας τη μορφή λεπτομερειακής περιγραφής τοπίων και τόπων καθώς και συχνής ανθρωποποίησης των αψύχων, διαποτίζει και τα δύο αφηγήματα. Αυτή η νοσταλγική σύνδεση Ζερβού-Παπαδιαμάντη με το γενέθλιό τους νησί, η συνεχής επιστροφή στις βουνοπλαγιές και στα ακρογιάλια γίνεται παράλληλα με τη νοσταλγία της νεότητας. Στα δύο αφηγήματα γίνεται αναδρομή στα παιδικά-εφηβικά χρόνια με συγκίνηση και νοσταλγική διάθεση. Πιστοποίηση αυτού αποτελούν οι μορφές του νεαρού βοσκού, της Ζωγραφούλας ή και αυτού ακόμα του Δαμιανού.

Οι σελίδες και των δύο δείχνουν συγγραφείς ψυχογράφους με έμπειρο και διεισδυτικό μάτι που ξέρουν να μετρούν την ανθρώπινη ψυχή. Παράλληλα με το βαθύ και αδιαμφισβήτητο ορθόδοξο τόνο των κειμένων τους, ανακαλύπτει κανείς έναν ερωτικό Παπαδιαμάντη και έναν ερωτικό Ζερβό που εξομολογούνται ερωτικές επιθυμίες με μιαν αιδώ αληθινά παρθενική. Παρ' όλη την έντονη θρησκευτικότητα τους, το ένστιχτο της ζωής και του έρωτα καλύπτει μεγάλο μέρος των έργων τους. Κύριο θέμα και των δύο διηγημάτων αποτελεί η ερωτική συμπεριφορά των νησιωτών. Τόσο ο Παπαδιαμάντης όσο και ο Ζερβός με βαθιές λαϊκές ρίζες, ζουν κοντά στους απλούς ανθρώπους και γίνονται γνήσιοι ηθογράφοι. Σημαντική θέση και στους δυο κατέχει η προβολή του γυναικείου σώματος και μάλιστα του γυμνού. Αυτό αποτελεί και τη σύλληψη του ονείρου των ηρώων τους, την πραγμάτωση του πόθου τους. Αυτή η προβολή γίνεται την ίδια χρονική περίοδο, το δεκαπενταύγουστο, και κάτω από τα βλέμματα της Παναγίας. Για την περίπτωση του Παπαδιαμάντη η γυναικεία ομορφιά προβάλλεται κάτω από το Κοινόβιο του Ευαγγελισμού της Σκιάθου. Τα δρώμενα στο Ζερβό γίνονται μεταξύ της Παναγίας της Χώρας και της Παναγίας της Τελέντου.

Τα νησιά καταγωγής των δύο συγγραφέων χρησιμεύουν για λυρικό και ηθογραφικό πλαίσιο των ανωτέρω έργων. Τοπικό πλαίσιο η

Σκιάθος και η Κάλυμνος με απόμακρο φόντο την Αθήνα και την Ευρώπη. Το χρονικό πλαίσιο που επιλέγουν κι οι δύο συγγραφείς είναι ο δεκαπενταύγουστος, περίοδος κατά την οποία μέσω των καθημερινών παρακλήσεων προς την Παναγία, η ψυχή του ανθρώπου προσβλέπει περισσότερο προς τη μεσίτρια του κόσμου και προς το θείο. Και στις δυο περιπτώσεις οι εμπειρίες των ηρώων, ο αγώνας, η πάλη τους, οι τύψεις τους, μπορούν να ερμηνευτούν μέσα σε ένα ηθικο-θρησκευτικό πλαίσιο, σύμφωνα με το οποίο οι οποιεσδήποτε σαρκικές τους επιθυμίες είτε ως σκέψη είτε ως πράξη είναι “πειρασμός” και “αμαρτία”. Έτσι ξεκινώντας απ’ αυτό το χριστιανικό υπόβαθρο και οι δύο συγγραφείς “δεν εκδέχονται τον έρωτα ως ερωτοτροπία αλλά ως κρημνοβασία (Τριανταφυλλόπουλος, 2000:351).

Το Δαμιανό θα τον ακολουθούσε “αμαρτίας φάντασμα”, όπως το βόσκό η ενοχή που αισθάνθηκε κατά τη στιγμή που έπιασε το όνειρό του. Αυτή η αγωνία του έρωτα είναι αγώνας εσωτερικός, πάλη εσωτερική, που δεν έχει καμιά σχέση με εξωγενείς παράγοντες. Έτσι ο Ζερβός υιοθετεί τη γλώσσα του Παπαδιαμάντη που στην πραγματικότητα είναι η γλώσσα της εκκλησίας. Έτσι ο έρωτας αποτελεί ισόβια πληγή των ηρώων, με έντονη την αίσθηση της αμαρτίας. Στην περίπτωση του Ζερβού ο έρωτας και η επιθυμία του έχει τραγικές διαστάσεις που οδηγούν στην “ύβρι” και για το λόγο αυτό έχουν ως αποτέλεσμα το θάνατο με θύτη και θύμα τη Ζωγραφούλα.

Μόνο αποκούμπι που προτείνουν οι συγγραφείς στα προβλήματα αυτά είναι η εκκλησία. Σε αυτήν προσφεύγουν οι ήρωές τους, στα μοναστήρια της, στις εικόνες της, στα ξωκκλήσια της για να ξεκουραστούν από την εσωτερική τους πάλη, για να λυτρωθούν. Έτσι στα κείμενά τους αυτό το σκοπό εξυπηρετεί η παράθεση χωρίων από τους νηπτικούς πατέρες και από την Αγία Γραφή. Αγαπούν και οι δυο τα ρητά της Αγίας Γραφής. Χωρία ολόκληρα από τους Ψαλμούς και τους Προφήτες είναι κατάσπαρτα στις σελίδες του Ζερβού και λιγότερα στου Παπαδιαμάντη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός το ότι ο Ζερβός (και ο Παπαδιαμάντης) διαλέγει ένα τολμηρό και ερωτικό αφήγημα για να συμπεριλάβει τις φωτογραφίες εκκλησιών και αγίων της Καλύμνου. Αυτή την ορθόδοξη

προοπτική διατυπώνουν Ζερβός και Παπαδιαμάντης στο έργο τους, τονίζοντας έτσι το ρόλο και την αποστολή της Εκκλησίας.

Βέβαια εκτός από την ηθικοθηρησκευτική σκοπιά, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε και την ψυχαναλυτική. Οι πρωταγωνιστές των διηγημάτων καταστέλουν τις επιθυμίες τους, τις φαντασιώσεις τους και διαρκώς αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στο όνειρο και την πραγματικότητα. Τόσον ο βοσκός, όσον ο Δαμιανός και η Ζωγραφούλα, κύριοι πρωταγωνιστές των αφηγημάτων-διηγημάτων, ψυχογραφούνται με ειλικρίνεια και γνησιότητα, “ολόκληροι και αδιάλυτοι, με το πάθος τους ακέραιο” (Ζερβός, 1990:28). Ως μέλη συντηρητικών κοινωνιών, είναι κι οι δυο τους συντηρητικοί. Στρέφονται με νοσταλγία στο νησί τους. Κατορθώνουν όμως κι οι δύο να είναι κοντά στην πραγματικότητα, του παρόντος, αλλά και του παρελθόντος, χωρίς καμία εξιδανίκευσή του. Αναδεικνύονται αιώνιοι νοσταλγοί των πραγμάτων που είδαν και άκουσαν, που έζησαν σε ορισμένο χώρο (Σκιάθο-Κάλυμνο), και σε ορισμένο χρόνο (παιδική-εφηβική ηλικία). Δεν είναι μυθοποιοί, ούτε προσπαθούν να πλάσουν χαρακτήρες φανταστικούς. Είναι ρεαλιστές συγγραφείς. Ερωτεύονται το συγκεκριμένο και όχι το αφηρημένο.

Στη δημιουργία χαρακτήρων ο Ζερβός και ο Παπαδιαμάντης μένουν κοντά στην πραγματικότητα, κοντά στον άνθρωπο με τα προβλήματά του και τις καθημερινές του έγνοιες. Τα πρόσωπά τους - ανεξάρτητα του αν είναι πραγματικά ή φανταστικά- είναι παρμένα από την καθημερινότητα, κοντά στον άνθρωπο και εμπνέονται από αλήθεια. Με τον τρόπο αυτό δίνουν στο έργο τους τη διάσταση της αγωνίας και της αλήθειας. Έτσι και οι δύο συγγραφείς δημιουργώντας ήρωες ειλικρινείς και κοντά στην πραγματικότητα, ουσιαστικά συνεχίζουν μια παράδοση και υπηρετούν με συνέπεια τον “απαράβατο όρο της πεζογραφίας, την *αληθοφάνεια*” (Άγρας, 1984:34).⁷ Ο Ζερβός παίρνοντας τη σκυτάλη από

7 Περισσότερα για τον κανόνα της αληθοφάνειας, ειδικότερα το πώς λειτουργεί στο συγγραφικό μοντέλο του Ζερβού, βλέπε εργασία μας (Φρατζής, 2001:583–598) καθώς και το βιβλίο του Δημήτρη Αγγελάτου για το Σολωμό: “ήχος λεπτός... [...] γλυκύτατο[ς], ανεκδιήγητο[ς]...”: η “τύχη” του σολωμικού έργου και η εξακολουθητική αμηχανία της κριτικής (1859–1929), Πατάκης 2000.

τον Παπαδιαμάντη, συνεχίζει την παράδοση της λογοτεχνίας από το 19ο αιώνα μέχρι τη γενιά του '30 εκφράζοντας το αίτημα μιας μεγάλης ομάδας λογοτεχνών για δημιουργία αληθινών ηρώων, μέσω του κανόνα για αληθοφάνεια, μακριά από τη φαντασία και πιο κοντά στην πραγματικότητα. Η θέση αυτή τους τοποθετεί δίπλα σε άλλους μεγάλους λογοτέχνες, Έλληνες και Ευρωπαίους, που βασικό αίτημά τους είναι η ρεαλιστική απόδοση των ηρώων τους. Τύποι που για τα δικά μας δεδομένα αποτελούν την ενσάρκωση της σεμνότητας και της ρωμιοσύνης. Σε μια επιστολή του προς το Ζερβό, ο Λευτέρης Αλεξίου εγκωμιάζοντας το βιβλίο του Καλύμνιου συγγραφέα, γράφει:

Τι τύποι δικοί μας, τι ατμόσφαιρα ρωμιοσύνης βαθείας! Αυτός ο Δαμιανός, ο ήμερος και ανεξίκακος, που αφήνει από σεμνότητα τη δυστυχία, με την αυτοκτονία της Ζωγραφούλας, να τον καταποντίσει! Ναι, από σεμνότητα κι όχι αδράνεια, γιατί τύποι τόσο αγνοί, και την αίτηση σε γάμο τη θεωρούν κάτι πολύ τολμηρό και σχεδόν απαγορευμένο.

(Αρχείο Ζερβού)

Η σχέση και των δύο συγγραφέων με τη φύση είναι σχέση ηθική. Είναι συγγραφείς του ανοιχτού χώρου. Τα δρώμενα τοποθετούνται μέσα σ' αυτόν τον ανοιχτό χώρο, τη φύση, τη θάλασσα. Κοινός τόπος το εγκώμιο της φυσικής ομορφιάς, που συνιστά μια φλογερή κατάφαση στη ζωή. Στον κόσμο των συγγραφέων υπάρχει ένα πνεύμα ενότητας των πάντων. Τα έμψυχα και τα άψυχα, το ενθάδε και το επέκεινα, ο ουρανός και ο άνθρωπος, το παρόν και το παρελθόν συμπάσχουν. Έτσι η αίσθηση της ανάστασης και της πτώσης, του εσωτερικού αγώνα και της εσωτερικής πάλης των ηρώων γίνεται πιο αισθητή με τις περιπλανήσεις του Δαμιανού, της Ζωγραφούλας και του βοσκού μέσα σε ανήφορους και κατήφορους, στα βουνά και στις πλαγιές της Σκιάθου και της Καλύμνου.

Συμπεράσματα

Από την ανάγνωση των πεζογραφημάτων «Όνειρο στο Κύμα» και «Πίπτοντες και ανιστάμενοι» που προηγήθηκε, παρατηρούμε βέβαια τις

προφανείς διαφορές σε ό,τι αφορά την τεχνοτροπία, το όλο αισθητικό υπόβαθρο και το περιεχόμενο των κειμένων· παράλληλα, όμως, διαπιστώνουμε μια θεμελιώδη βαθύτερη ομοιότητα, που τεκμηριώνει την πνευματική συγγένεια των δύο συγγραφέων, των “αγνών εραστών” της λογοτεχνίας μας. Κι οι δυο είναι διαρκώς ερωτευμένοι με ό,τι σφύζει γύρω τους: τη Μοσχούλα και τη Ζωγραφούλα, αλλά κι όλους τους απλούς ανθρώπους, την Ελληνική φύση, την Ελληνική παράδοση, όπως εκφράζεται κυρίως με την ορθοδοξία της.

Ο Ζερβός γνήσιος απόγονος του Παπαδιαμάντη επηρεάζεται πολύ από το έργο του και ζωντανεύει, όπως κι ο δάσκαλος, ένα ολόκληρο νησί με τα βουνά, τα περιγιάλια του, τα παλικάρια, τις κόρες, τις εκκλησιές και τα ξωκλήσια του. “Στο έργο μου”, όπως ο ίδιος ο Ζερβός ομολογεί σε μια επιστολή του στον Πρεβελάκη, παρουσιάζεται “όπως τόζησα το Παλαιό Χωριό μας και το Μεγάλο Κάστρο του”. Για το λόγο αυτό “κλείει αγάπη και πόνο για τα παλιά” (Αρχείο Πρεβ., 13065:1957). Όπως διαβάζεις Παπαδιαμάντη και γνωρίζεις την Ελλάδα και τους Έλληνες ως τους Βαλκανικούς πολέμους, έτσι διαβάζεις Ζερβό και γνωρίζεις την Κάλυμνο και τους Καλύμνιους του πρώτου μισού του εικοστού αιώνα. Η Σκιάθος και η Κάλυμνος παίρνουν διαστάσεις συμβόλων. Είναι ο κόσμος τους που δεν είναι ούτε φανταστικός, ούτε επιτηδευμένος, ούτε περύτεχνος. Είναι η παρθενικότητα της φύσης, η παρθενικότητα των ανθρώπων, το “αρχαίον κάλλος”.

Όπως θα έλεγε ο Τέλλος Άγρας, ο κόσμος του Ζερβού και αυτός του Παπαδιαμάντη “είναι κάτι το πιο πραγματικό κι’ από τα πραγματικά” (Άγρας, 1984:37). Ο δε Ζερβός θα έλεγε:

Στ’ αλήθεια δεν έχουν ξεπερασμό τέτοια γραφτά, όπως δεν έχει να παλιώσει καμιά λογής εθνική ιστορία ή καλογραμμένη, βαθοπαρμένη, μέσ’ από το ζωντανό σπλάχνο, ηθογραφία· είναι το ατράνταχτο, αιώνιο φόντο της ψυχής και ζωής της χώρας μας.

(Αρχείο Πρεβ., 13065:1957)

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η Σκιάθος και η Κάλυμνος ενέπνευσαν στον Παπαδιαμάντη και στο Ζερβό ειλικρινή αγάπη για τη φύση, βαθιά πίστη

στο Θεό, προσήλωση στις αξίες της ζωής κοντά στη φύση αλλά και έντονο προβληματισμό για κάποιες αντιλήψεις και κοινωνικές δομές που δυσχέραιναν τη ζωή των ανθρώπων.

Βιβλιογραφία

Αγγελάτος, 2000

Αγγελάτος, Δ., “ήχος λεπτός...[...] γλυκύτατο[ς], ανεκδιήγητο[ς]...”: Η “τύχη” του σολωμικού έργου και η εξακολουθητική αμηχανία της κριτικής (1859-1929). Πατάκης.

Άγρας, 1984

Άγρας, Τ., Κριτικά, Μορφές και κείμενα της πεζογραφίας, τρίτος τόμος. Φιλολογική επιμέλεια Κ. Στεργιόπουλος, Ερμής, Αθήνα.

Αρχείο Ζερβού

Αρχείο Γιάννη Ζερβού, Ιερά Μονή Παναγίας Ελεούσας, Κάλυμνος.

Αρχείο Πρεβ.

Αρχείο Πρεβελάκη, Π., Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο.

Ζερβός, 1990

Ζερβός Γ., Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι. Εκδόσεις Δόμος. Αθήνα.

Κατσιμπαλης, 1930

Κατσιμπαλης, Γ. Κ., Ο ποιητής Γιάννης Κλ. Ζερβός. Τυπογραφείο Γ. Καλέργη, Αθήνα.

Παπαδιαμάντης, 1984

Παπαδιαμάντης Α., Άπαντα, Κριτική έκδοση, επιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, 5 τόμοι, Αθήνα, Δόμος 1981-1988.

Μνημόσυνο, 1981

Μνημόσυνο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη. “Τετράδια Ευθύνης” 15.

Τριανταφυλλόπουλος, 1990

Τριανταφυλλόπουλος Ν. Δ., “Ανηφορίζοντας στο Αιγαίο”, εισαγωγή στο βιβλίο *Αγωνισμένοι και Αυτρωμένοι* του Ζερβού. Βλ. Ζερβός, 1990.

Τριανταφυλλόπουλος, 2000

Τριανταφυλλόπουλος Ν. Δ., “Μαθητεία στο “Όνειρο στο κύμα””, στο βιβλίο ΟΕΔΒ Νεοελληνική Λογοτεχνία. Γ΄ Ενιαίου Λυκείου, Θεωρητική κατεύθυνση, Θετική κατεύθυνση. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Αθήνα.

Φρατζής, 2001

Φρατζής, Γ., “Ο Νίκος Καζαντζάκης μέσα από την αλληλογραφία Ζερβού-Πρεβελάκη (1945-1958)”. Πόρφυρας, Φυλλάδιο 98, Κέρκυρα, Γενάρης-Μάρτης 2001.

Χαραμαντάς, 2000

Χαραμαντάς Γ., Η Καλυμνιακή Λογοτεχνία απ’ τις αρχές μέχρι τα τέλη του 20ου αιώνα. Αναγνωστήριο Καλύμνου “ΑΙ ΜΟΥΣΑΙ”, Αθήνα.